

ОГНЯН САПАРЕВ
ЗАБРАВЕНОТО НАЧАЛО НА
БЪЛГАРСКАТА НАУЧНА
ФАНТАСТИКА

chitanka.info

През 1981 г. се навършиха сто години от рождението на пионера на българската научна фантастика — старозагорския писател Георги Илиев. Неговият живот и творчество са ярка илюстрация на парадоксите на „ускореното развитие на културата“ у нас (ако използваме популярната формулировка на Г. Гачев).

Георги Илиев е роден в с. Тарфа в покрайнините на Странджа. Баща му прави дървени въглища и с мъка изхранва жена и пет деца. Малкият Георги завършва основно училище в родното си село, а прогимназия — в Цариград. Тогава прави и първите литературни опити. Записва духовна семинария, откъдето е изгонен: неговите възпитатели откриват дневника му, в който се осмиват техните особи и църковните ритуали. Този дневник обаче привлича вниманието на екзарх Йосиф, който оценява другояче будния младеж.

По време на Илинденското и Преображенското въстание Г. Илиев е учител в с. Тарфа. Обхождайки селата по поръчение на екзарха, той не остава настрана от революционната дейност. Арестуван е, попада в затвора, едва се измъква. По-късно отново е арестуван, осъден за подривна дейност и изпратен на доживотно заточение в Смирна (Мала Азия). Оттам успява да избяга с български параход и през 1905 г. се озовава в Бургас, откъдето идва в Стара Загора. Тук със закъснение завършва гимназия, като междуременно издава и първата си стихосбирка.

Подкрепен от вуйчо си Стоян Марангозов, учи строително инженерство в Мюнхен (1909–1913). Взема участие в Първата световна война, прекарва три години в окопите, една като пленник в Италия и... доживява полета на Гагарин (12. IV. 1961), за да види осъществяването на дръзките си юношески мечти.

След два месеца, на 18.VI.1961 г., си отива завинаги човекът, чийто живот и дело свързват три епохи на нашето историческо и културно развитие.

Георги Илиев е издал две стихосбирки, няколко повести и романи. В архивата му са останали ръкописите на още десетина други творби — драми, повести, романи. Но неговото значение за българската литература — колкото скромно и недооценено да е то — се определя от пионерското му дело в областта на научната фантастика.

През 1930 г. той издава в Стара Загора — в печатница „Светлина“, в 1000 екземпляра — „О-Корс“ — първия български научнофантастичен роман.

През 1933 г. — пак там и в същия тираж — издава втория си научнофантастичен роман „Теут се бунтува“, отличен с награда-поощрение от Министерството на народната просвета.

Българската научна фантастика се ражда почти едновременно по две успоредни линии. Първата са романите на Георги Илиев, който някак изведнъж, без родно предисловие и без директни чужди влияния, нагазва в сериозната социално-техническа научна фантастика. Втората е творчеството на Светослав Минков, който извършва познатата ни от световната практика (Едгар По) еволюция — от литературата на ужаса към сатирично-гротескната научна фантастика. (През 1932 г. Св. Минков издава сборника „Автомати“, в него има поне два разказа — „Човекът, който дойде от Америка“ и „Маймунска младост“, — които и днес могат да влязат във всеки научнофантастичен сборник).

Би трябвало да подчертаем, че — погледнато в по-широк европейски контекст — появата на двата научнофантастични романа на Георги Илиев в този период не е съвсем неочаквана. През 20-те и 30-те години фантастичната литература в отделните европейски страни се развива успоредно и почти независимо — само отделни автори и книги преодоляват националните бариери и предизвикват подражание. Дълго време например такъв автор е създателят на модерната научна фантастика Херберт Уелс. По-късно най-голямо влияние върху европейската фантастика оказва големият чешки писател Карел Чапек („Р.У.Р.“ — 1920 г.; „Война със саламандрите“ — 1936 г.). Г. Илиев явно спори с нововъведената от Чапек дума „робот“: „... силодеят, наричан някога «робот», негли за насмешка и обида към народа, от който бяха заели думата — стоеше с изопнати стоманени ръце и нозе, в застинала величава стойка, до самата врата, а електрическите му очи излъчваха свръхнапрежение — чакаха знак, за да отвори, да изрече глухо и еднозвучно поздравя си и да се «успокои»“ — пише авторът в „О-Корс“, В „Теут се бунтува“ обаче силодеите (самодеите) не са толкова кротки — те още не познават трите закона на роботиката... (Очевидно

Г. Илиев извежда корена на думата от „роб“, а не от „работя“, както е в същност.)

Любопитно би било да напомним, че например през 1935 г. се появява най-значителното произведение на румънската научна фантастика — романът „Потопени градове“ от Ф. Адерца: поради изстиването на слънцето хората се скриват в подводни градове, които използват топлинната енергия на огнения център на земята; накрая главните герои напускат обречената планета със самолет, задвижван с „атомна лампа“, и се отправят към други небесни тела...

За разлика от Св. Минков влияние върху Георги Илиев има не експресионизмът (диабелизмът), а символизмът. И тъкмо това създава специфични трудности, но и известно очарование на неговите фантастични романи. То е въпрос на стилизация, но и на емоционална атмосфера, герои и конфликт. По-силно — но и художествено по-овладяно и осмислено — е това влияние в „Теут се бунтува“.

Още преди половин век старозагорският писател съзнава, че фантастиката изисква създаване на особен свят, на необичайна атмосфера. Той иска да постигне това не само чрез технически и социални детайли, но и чрез езиково-стилистичната атмосфера; речта на неговите романи, чието действие се развива след хиляди години, е... архаизирана. Че това е съзнателна мярка доказват останалите прозаични творби на Г. Илиев — например историческата му повест „Три капки кръв“ е значително по-малко архаизирана и стилизирана, отколкото фантастичните му романи.

Преди половин век старозагорският писател е бил наясно и с една от основните художествени конвенции на жанра: необходимостта от известна загадъчност и недоизясненост, от внимателен баланс между познато и непознато; информацията, която се дава на читателя, не трябва никога да бъде пълна. Този проблем е тясно свързан с избора на разказвач и с особеностите на повествованието. „Теут се бунтува“ е по-сполучлива творба от „О-Корс“ не само поради по-зрялата научно-техническа мотивировка, но и защото авторът използва гледната точка на героя-разказвач. Тази форма не само приляга по-добре на повествователния маниер на Г. Илиев, тя запазва по-лесно инкогнитото на героя, който не е длъжен да обяснява всичко, което знае. Неяснотите

в обстановката и общественно-интимните взаимоотношения в „Теут се бунтува“ са по-големи, порциите от информация се дават постепенно и внимателно — и това се е превърнало в достоинство за романа: точните обяснения винаги по-лесно издават конкретно-историческата си ограниченост, докато неяснотата може да бъде различно допълвана и интерпретирана.

Какво характеризира Георги Илиев като пионер на българската научна фантастика?

Авторът описва фантастичен свят (свят на бъдещето; на чужда планета); научно-техническите елементи в творбата му имат съществено художествено (сюжетно-организиращо и идейно-концептуално) значение; героите му са учени — тяхната дейност засяга съдбата на планетата и човечеството, на цивилизацията.

Георги Илиев не проявява голямо разнообразие, той има няколко любими сюжетни, персонажни и концептуални схеми. Не казвам това с обвинителен уклон — същото може да се каже за големи съвременни фантасти. Двата му романа изразяват един интересен оптимистичен *планетарно-социален катастрофизъм*. В „О-Корс“ земята е заледена поради угасване на Слънцето; ученият Виних Дъждански събужда слънчевата активност чрез „лъчеви змиевици“ (ракети-мълнии, лазерни импулси?), но това предизвиква бунт и катастрофа, макар и частична. Виних загива, но Слънцето ще грее, след тежки изпитания Земята ще се събуди за живот... В „Теут се бунтува“ животът на спрялата въртенето около оста си планета Теут е обречен, ученият Кантемир я задвижва с „въжейни лъчи“, но отново с цената на катастрофи и бунтове, на лично нещастие. И в двата случая рухва старата социална система. Тя не е много подробно описана, но става ясно, че управлява консервативен и тираничен елит, който е готов да загине, но не и да промени несправедливото статукво. Днес не се иска голяма прозорливост, за да разберем, че писателят е усетил зреещата криза, социалната безизходица, която изисква радикална промяна. Заслужава да напомним, че трите части на най-добрия ни исторически роман — „Ден последен — ден господен“ на С. Загорчинов (с финал-прокоба) излизат последователно през 1931, 1932 и 1933 г. Любопитно е, че още с излизането на „О-Корс“ някои критици го възприемат по-

скоро като роман за настоящето, отколкото за бъдещето. В отзива си във в-к „Литературен глас“ (14. III. 1931) П. Динеков пише:

„Романът на Г. Илиев е интересен в своя замисъл, но той едва ли може да бъде сметнат за роман на бъдещето; въпреки опитите да се даде нов облик на живота на бъдещото човечество, да се постави тоя живот в нови форми, човешката психика си е останала същата: непроменена. «О-Корс» е роман на настоящето, интересна символизация на състоянието на съвременното човечество, което е изгубило своето слънце, светлината на моралните устои, вярата в любовта между хората...“

Подобни мисли развива и З. Каменов в сп. „Провинция“ (кн. 3–4 от 1930 г.):

„Ако кажем само, че романът «О-Корс» е фантастичен, ще сгрешим. Той е съвременен, символ на пътищата на окървавеното човечество, вяра в доброто начало, показалец, че гръмотевици ще разтърсят земята, защото «за отделния човек не трябва да се ограбва човечеството». А това е закоравялата същина на статуквото. Авторът майсторски е дал характеристика на злите сили в живота, изобразил е хора и събития, които показват колко гнил е светът и колко е велика жертвата за преминаване от тъмнина в светлина, за създаване на нов ред на нещата...“

Една от немаловажните проблемни заслуги на Г. Илиев е пионерската разработка на образа на учения. Характерен в това отношение е Виних Дъждански от „О-Корс“. Още като любознателно момче той използва за своите опити подземните минни взривове, с което предизвиква възпламеняването на рудата Ж7 и гибелта на десетки работници.

„Виних се ужасил от броя на жертвите и голяма, истинска скръб разтърсила душата му, но когато преминала болката му по загиналите, той почувствувал топла наслада от своя успех: не беше ли успял да разложи атома? Или поне не беше ли внесъл смут в тази малка частица от всемира? Не беше ли за него вече близко денят, когато ще може да разгърне странната съкровищница на една малка пращинка, за да подари на човека там скътаната енергия?...“

Нима не звучи съвременно? Нямам пред вид само научната страна на въпроса, а и етичната: онази амбивалентна нравственост на човека на науката, която все повече занимава съвременните писатели, психолози и социолози... Впрочем научната страна също заслужава внимание: старозагорският писател е на научното равнище на своето време. Съвременната теория за строежа на атомното ядро, за получаване на енергия от ядрото на водорода се създава през 1932 г...

Главният герой на научнофантастичните романи на Георги Илиев е учен, силна личност, революционер, който воюва не само със законите на материята, но и с консервативния управляващ елит. Героят по правило е разпънат между две жени. Едната — интелектуалка, негова помощничка и сподвижница; другата — жена-вамп, плът и нагон. Мъжът обикновено не е равнодушен към прелестите на втория женски тип, който обаче е склонен към съюзяване с враговете му. Така прави и Веда Вишая в „О-Корс“, и Левина в „Теут се бунтува“. Трябва да подчертаем, че у Г. Илиев се среща жена-учен, при това обрисувана като равностоен професионален партньор на мъжа. Доколкото ми е известно, друг такъв прецедент преди Г. Илиев, пък и доста след него, в нашата литература няма.

Без да превръща в самоцел техническите нововъведения, Г. Илиев демонстрира добра научно-техническа жанрова изобретателност. Особено място в неговата научно-художествена мотивировка заемат ЛЪЧИТЕ: въжейни лъчи, тласкателни лъчи, мрежести лъчи, лъчеради, лъчеви двойници, лъчеви змиевици и пр. С лъчи се блокират роботите (пардон, силодеите! — между другото Г. Илиев, а не Св. Минков въвежда робота в българската литература), задвижват се планети, управляват се летателни машини, въздейства се върху психиката и пр. Много са названията и на, така да се каже, машинния парк: скороход, самоход, скоролет, самострел, летало, летящи влакове. Естествено има и нови професии: лъчевед, силовак,

силовед. Има ракетни огнища, прислон (нещо като телевизор), числоред (шифър), гласник (високоговорител), хаузина (хангар).

Така всъщност стигнахме до един от най-важните и интересни проблеми в творчеството на старозагорския писател: словотворчеството, неологизмите и тяхното жанрово значение. И до ден-днешен фантастиката продължава да бъде обетована земя за словотворчество и неологизми, тяхното жанрово значение не е изчезнало. Г. Илиев разбира прекрасно това; съзнавайки пионерското си дело, той се стреми да трасира пътища, да даде добър пример. Освен старинните думи (тисеци вм. хиляди, мора вм. кошмар, строп вм. етаж и пр.), той използва словообразователните възможности на българския език. Това не е случайно — Г. Илиев знае няколко езика (дори на стари години започва да изучава корейски и китайски), превежда, бори се — в печата и по радиото — за чист български език. Днес в научната фантастика — под натиска на водещата чужда литература — се е утвърдила една универсална лексика, която писателите използват наготово. На този универсализиран, но и малко скучен фон неологизмите на Георги Илиев звучат не само старомодно, но и трогателно — предизвикват усмивка, но и уважение.

Ако символистичната недоизясненост се е отразила, общо взето, добре на загадъчността на обстановката, ако замъглява интересно контурите на света и действията на героите, отражението ѝ върху фабулирането е по-лошо. Основната трудност при четенето на фантастичните творби на Г. Илиев идва не от неологизмите, архаизмите или стилизираната фраза (все пак в това издание някои архаични инверсии трябваше да бъдат редактирани), а от неумението да разкрие психологическото състояние в конфликт и диалог. Диалозите и монолозите у Г. Илиев са поетично-рецитаторски, това уморява.

Но един внимателен прочит на „Теут се бунтува“ днес би разкрил и неподозирани достойнства. Например описанието на масовата паника, обхванала жителите на Теут пред опасния експеримент: това е интересен социално-психологически разрез, проникателна типология на човешко поведение пред приближаваща катастрофа — до тези проблеми нашата социално-битова литература ще достигне доста по-късно.

Името на Георги Илиев е незаслужено забравено. Днес, когато нашата класика се препрочита и преоткрива, делото на пионера на българската научна фантастика заслужава справедлива преоценка. В същност истинската причина за забвението на Г. Илиев е от литературно-процесуален порядък: липсата на пряка приемственост на делото му. По онова време у нас няма писатели с подходяща нагласа и подготовка, които да продължат започнатото; у публиката няма достатъчно формиран вкус към подобно четиво; социалните процеси насочват вниманието на творци и публика в съвсем друга насока... Съвременната българска научна фантастика се ражда след Априлския пленум под прякото влияние на актуалната тогава социалистическа и западна фантастична литература — която решава други проблеми и е на съвсем друг етап на развитие. Променила се е техниката, променила се е и литературата, и литературният вкус. Променила се е и представата за бъдещето и чуждите планети... Но — поради парадоксите на литературния процес — тъкмо това развитие може да направи интересен романа „Теут се бунтува“ (в същност единствената подходяща за преиздаване творба на забравения писател-фантаст). Модата на техническото изобретателство в научната фантастика отмина; стремейки се да бъде литература, тя все по-смело и изобретателно посяга към художествения опит на общолитературната традиция — особено към сюрреализма и символизма. Известно е, че развитието върви по спирала...

* * *

Предполагам, че за днешния читател ще бъде интересно и поучително да види как е бил посрещнат преди половин век от критиката романът „Теут се бунтува“. Ето някои извадки:

„“Теут се бунтува” се явява представител на астрономично-фантастичния роман у нас и по замисъл се сродява с романите на Камил Фламарион. Бъдещите достижения на техниката, своеобразните климатични

условия, нрави, вярвания, културният стил на планетата, една особена мистика, една съвършено нова система от понятия и символи, толкова отдалечена и различна от оная, с която ние си служим — всичко това придава на романа една особена фантастична прелест. Трябва да поздравим автора, че избягва чуждите думи и че намира съответни български думи дори и за най-сложни технически понятия, каквито предлага една развита до неимоверност цивилизация.

Човек би могъл да упрекне автора в това, че е неясен, мъглив, загадъчен и че отива до педантизъм в „коването“ на български думи за нови и неизвестни досега понятия."

(П. Телчаров, в-к „Литературен глас“, бр. 235 от 20.V.1934 г.)

„В новия са роман Илиев пак издава своето въображение и дар да разказва. И тук разказът е преплетен със занимлива символика, с която са засегнати странни отношения. Хероите, тъй много, имат свой свят, интересни влечения, често неизяснени. Тъкмо тук е основният недостатък на романа — опит да се създаде и у нас фантастичен роман, като се изхожда от съвременността и най-новите придобивки на творческия човешки дух. Ще трябва, значи, да се пожелае от г-н Илиев да се стреми към повече конкретност в подробностите на разказа и стегнатост в изображението, изобщо към по-голяма яснота и мотивировка на отделни случаи, сцени и др.“

(Доклад от Литературната секция на комисията за поощрение на родната литература и изкуство, сп. „Училищен преглед“, кн. 5, 6 от 1934 г.)

Огнян Сапарев

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.